

DUISTERE ECOLOGIE

VOOR EEN LOGICA VAN DE
TOEKOMSTIGE CO-EXISTENTIE

TIMOTHY MORTON
VERTALING HUUB STEGEMAN

Boom

Oorspronkelijk verschenen als *Dark Ecology. For a Logic of Future Coexistence*.
Copyright © 2016 Columbia University Press

This Dutch edition is a complete translation of the U.S. edition, specially authorized by the original publisher, Columbia University Press,

© Nederlandse vertaling Boom uitgevers Amsterdam, 2018

Met steun van het Vlaams Fonds voor de Letteren

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging binnenwerk: imagerealize
Verzorging omslag: Marry van Baar
Afbeelding omslag: © Marcos Osorio

ISBN 978 90 2441 939 5 | NUR 730

www.boomfilosofie.nl
www.bua.nl

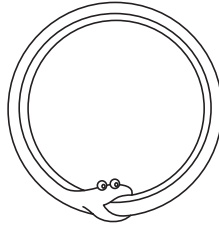
Voor Allan

Het was verbazingwekkend hoe puur het gevoel van verlies was – waarschijnlijk omdat we anders tegenover niet-mensen staan dan tegenover mensen. Ik bedoel, je kent je oma of wie de zieke dan ook is, je weet dat er een ziekenhuis is, en dat de dingen een bepaald verloop zullen hebben. Daarom, en om het feit dat het ‘buiten’ (dat zou ik nu toch moeten weten) eigenlijk het (menselijke) binnen is, voelt het merkwaardig genoeg alsof je een kind hebt verloren aan een oorlog. Het is een oorlogsgebied voor niet-mensen.

Hij werd overreden door het busje van de postbode. De nieuwe postbode was gewend de oprit op te rijden. Het ergste was nog wel dat hij probeerde terug te kruipen met zijn verbrijzelde nek en kop, zodat ik hem vlak voor het kattenluik vond, nog warm, maar met de eerste tekenen van rigor mortis. We begroeven hem als een Egyptenaar met zijn favoriete speeltjes en hielden direct een boeddhistisch uitvaartritueel. Die eerste paar dagen waren we verstijfd van verdriet, en toen kwamen langzaam de tranen.

Hij was niet vermoord – al had het er wel even zo uitgezien door de manier waarop zijn nek met grof geweld was verbrijzeld. Een vriendin van me had eens een kat die ook werkelijk werd vermoord door een psychopaat die haar vervolgens het dode dier liet zien in zijn vrieskist. Desalniettemin was Allan Whiskersworth gedood door mensen, alsof het een geval van friendly fire betrof. Hij was collateral damage. Katten symboliseren op een vreemde manier de onduidelijke scheidslijn tussen agrilogistiek en alles wat daarbuiten valt (maar zich onmogelijk precies laat omschrijven). Ik bedoel: honden laten we niet zomaar wat rondzwerven. Het lijkt haast alsof we katten gebruiken om aan onszelf te bewijzen dat er een Natuur bestaat. Allan was bijzonder gelukkig wanneer hij wat door het hoge gras kon ritselen en kon keuvelen met zijn vriend, de grijze kat. Eigenlijk leefde hij zoals Neil Young dat bezong (‘It’s better to burn out than to fade away’); hij stierf al op 2-jarige leeftijd. Persoonlijk heb ik altijd de voorkeur gegeven aan Lennons antwoord daarop, namelijk dat hij veel liever zou weggkwijnen (en kijk wat er met hem is gebeurd).

Direct na zijn dood kwam de grijze kat als een soort Charon op bezoek. Dat was de eerste en gelijk ook de laatste keer dat hij dat deed.

Vooruitgang betekent: de mensheid maakt zich los uit haar betoverde toestand en is ook niet langer in de ban van de vooruitgang; zij is zelf natuur doordat ze zich bewust wordt van haar eigen endemisch zijn aan de natuur en door een einde te maken aan haar heerschappij over de natuur waarin de natuur haar heerschappij voortzet.

Theodor Adorno

Het duister is gevaarlijk. Je ziet niets in het duister, je bent bang. Beweeg je niet, je zou kunnen vallen. En begeef je vooral niet in het bos. En zo hebben we ons deze angst voor het duister eigen gemaakt.

Hélène Cixous

INHOUD

Dankwoord	13
Beginnen na het einde	15
De eerste draad	17
De tweede draad	85
De derde draad	143
Eindigen voor het begin	199
Noten	205
Register	235

DANKWOORD

Dit boek is een bewerking van de Wellek Lectures die ik in mei 2014 gaf aan de University of California in Irvine in de Verenigde Staten. Mijn dank gaat uit naar Georges Van Den Abbeele, decaan van de humaniora, voor zijn uitnodiging en voor het feit dat hij me zo sterk heeft geïnspireerd bij dit project. Georges en nog een hele reeks andere wetenschappers waren zo vriendelijk mij hun denkkraft te lenen gedurende drie dagen aan de UC Irvine, vlak bij de filmset van *Conquest of the Planet of the Apes*. Ik denk hierbij onder meer aan Ackbar Abbas, Ellen Burt, David Theo Goldberg, Martin Harries, Andrea Henderson, Jayne Lewis, Julia Lupton, Glen Mimura, Beryl Schlossman, Gabriele Schwab, Michael Szalay en Christopher Tomlins.

Hartelijk dank ook aan mijn redacteur bij Columbia University Press, Jennifer Crewe. Haar intellectuele generositeit en scherpe opmerkingsvermogen waren van onschatbare waarde. Dank eveneens aan mijn decaan, Nicholas Shumway, wiens niet-aflatende steun en bemoediging de afgelopen drie jaar zo hebben geholpen.

Een flink deel van het onderzoek dat nodig was voor dit boek zou nooit mogelijk zijn geweest zonder de voortdurende en uitgebreide correspondentie met Dirk Felleman, Jarrod Fowler en Cliff Gerrish. Dank jullie wel, vrienden. Dank ook aan mijn onvermoeibare onderzoeksassistenten Jade Hagan en Mallory Pladus.

In het najaar van 2014 begon een collectief van geluidskunstenaars genaamd Sonic Acts het kunstproject *Dark Ecology*, geïnspireerd door wat ik over het onderwerp te berde had gebracht sinds 2004. Mijn dank gaat uit naar al die mensen die me hebben uitgenodigd om te komen spreken tijdens talloze bijeenkomsten en om de hoogoven te bekijken in Nikel, een stad in het Russische deel van het poolgebied. Bijzonder dankbaar ben ik Arie Altena, Lucas van der Velden en

Annette Wolfsberger. In de afgelopen drie jaar zijn Katherine Behars uitnodigingen om deel te nemen aan de Object-Oriented Feminism-panels van de Society for the Study of Literature, Science, and the Arts bijzonder waardevol gebleken.

Tallose andere kunstenaars, curatoren en wetenschappers hebben belangrijke zaken bijgedragen aan dit project. Denken is iets interactiefs, en vraag-en-antwoordsessies zijn voor mij als een soort laboratorium. Graag wil ik de volgende mensen nog bedanken voor hun hulp en bereidwilligheid: Mirna Belina, Klaus Biesenbach, Dominic Boyer, Joseph Campana, Martin Clark, Thomas Claviez, Jeffrey Cohen, Tom Cohen, Claire Colebrook, Dipesh Chakrabarty, Lowell Duckert, Olafur Eliasson, William Elliott, Ine Gevers, Alejandro Gherzi, Jón en Jøga Gnarr, Rune Graulund, Richard Grossinger, Björk Guðmundsdóttir, Graham Harman, Erich Hörl, Cymene Howe, Serenella Iovino, Chuck Johnson, Toby Kamps, Douglas Kahn, Jeffrey Kripal, Jae Rhim Lee, Charles Long, Frenchy Lunning, Andrea Mellard, James Merry, Hilde Methi, Julia Nuesslein, Hans Ulrich Obrist, Henk Oosterling, Serpil Opperman, John Palmesino, Heather Pesanti, Karen Pinkus, Albert Pope, Ann Sofi Rönnskog, Judith Roof, Nicholas Royle, Miljohn Ruperto, Maria Rusinovskaya, Roy Sellars, Rhoda Seplowitz, Christopher Schaberg, Emilija Škarnulyte, Haim Steinbach, Thom van Dooren, Leslie Uppinghouse, Gediminas Urbonas, Lynn Voskuil, Laura Walls, Cary Wolfe, Carolyn Wyatt en Marina Zurkow.

De schattige ouroboros werd voor me getekend door de betoverende Ian Bogost.

BEGINNEN NA HET EINDE

Er zijn gedachten waarop we kunnen anticiperen, die we al in de verte kunnen zien liggen langs de weg die het denken zal volgen.

Dat is een toekomst die eigenlijk gewoon het heden is, maar dan verder uitgerekt.

Er is nog-niet-denken dat er nooit van zal komen – en toch denken we het nu in het paradoxale voorbijschieten van deze zin.

Als we een denken willen dat anders is dan het huidige – als we het heden willen veranderen –, dan moeten we ons bewust zijn van dit soort toekomst.

Dat is geen toekomst waarnaar we ons kunnen ontwikkelen.

Die toekomst is ondenkbaar. En toch denken we haar hier en nu.

Co-existerend denken we toekomstige co-existentie. Die toekomst voorspellen we en we doen nog meer: we houden de onvoorspelbare toekomst open.

Maar een dergelijke toekomst, de open toekomst, is taboe geworden.

Omdat ze echt is, en tegelijk niet te bevatten.

Omdat ze *vreemd* is.

Kunst is denken uit de toekomst. Denken dat we op dit moment niet expliciet kunnen denken. Denken dat we misschien helemaal niet kunnen denken of verwoorden.

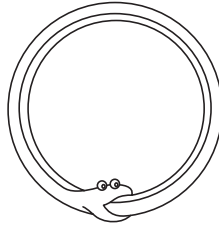
Als we denken willen dat afwijkt van het huidige, dan moet het denken zich wenden tot de kunst.

Iets zijn – een steen, een hagedis, een mens – betekent in de knoop zitten.

Wat mag het denken toch graag kronkelen en draaien als het serpent van de poëzie!

Of wendt de kunst zich juist tot het denken? Komt het denken ooit ergens aan?

De draden van het lot hebben onze tong gebonden.
Tongbrekers geneigd tot onzin.
Logica omvat ook onzin, zolang die de waarheid kan spreken.
De logica van de onzin.
De naald sprong uit de groef van het heden.
Inmiddels ben je al afgeslagen naar dit duistere woud.
En met 'heden' bedoel ik dan *de afgelopen twaalfduizend jaar*. Een
vlindervleugelslag op de geologische tijdschaal.

DE EERSTE DRAAD

*Elke kreet van de bejaagde haas
Slaat in de hersenen een maas*

Wat gebeurt er?

De akker was al ‘geopend’ ... Rond de omtrek van de hele akker was met de hand een baan van ongeveer een meter breed in de tarwe gemaaid om de paarden en de machine een eerste keer door te laten.

Twee groepen, de ene bestaande uit mannen en jongens, de andere uit vrouwen, waren de laan afgekomen, precies op het moment waarop de schaduw van de bovenkant van de heg in het oosten tot midden op de heg in het westen reikte, zodat de hoofden van de groepen genoten van de zonsopgang, terwijl het rond hun voeten nog daagde ...

Nu klonk er van daar een tikken alsof sprinkhanen elkaar het hof maakten. De machine was begonnen, en een bewegende aaneenschakeling van drie paarden en de genoemde lange rammelende machine was zichtbaar boven het hek ... Langs één zijde van de akker reed de grote boerenwagen, terwijl de armen van de mechanische maaier langzaam draaiden ...

De smalle strook stoppels die het veld omsloot, werd breder met elke omloop, en het staande graan vulde een steeds kleiner vlak naarmate de ochtend vorderde. Konijnen, hazen, slangen, ratten, muizen trokken zich terug naar het centrum als in de uitgestrektheid, zich niet bewust van de vluchtigheid van hun toevluchtsoord, en van het onheil dat hun later die dag wachtte wanneer ze, terwijl hun dekking geheimzinnig snel smaller werd,

dicht op elkaar zouden zitten ... tot de laatste paar meter van het staande graan ook zou vallen onder de tanden van de meedogenloze maaier, en ze stuk voor stuk zouden worden gedood door de stokken en de stenen van de oogsters.

De maaimachine liet het gevallen graan achter in kleine hoopjes, elk hoopje groot genoeg voor een schoof, en die werden nu opgepakt door de drukke binders in de achterhoede – hoofdzakelijk vrouwen, maar soms ook mannen ...

[De vrouwen] waren het interessantst in dit gezelschap van binders, vanwege de charme die een vrouw krijgt wanneer ze deel begint uit te maken van de natuur daarbuiten ... Een man in het veld is een persoonlijkheid in het veld; een vrouw in het veld maakt deel uit van dat veld. Ze lijkt haar begrenzing te hebben verloren ... erin op te gaan.

... Een van hen droeg een bleekroze jekker ...

Haar binden gaat net zo monotoon voort als een uurwerk. Uit de schoof die ze het laatst bond, trekt ze een handvol aren en ze drukt de uiteinden tegen haar hand om ze gelijk te leggen. Voorover gebukt beweegt ze zich vervolgens naar voren, raapt het graan met beide handen tegen haar knieën en drukt haar linker, geschoeide hand onder de bundel door om de rechter aan de andere zijde te ontmoeten, terwijl ze het graan omhelst als een geliefde. Ze brengt de uiteinden van de binder samen en knielt op de schoof terwijl ze de aren samenbindt. Zo nu en dan duwt ze haar rokken weer omlaag wanneer die door de wind worden gegrepen. Een deel van haar naakte arm is zichtbaar ... en naarmate de dag vordert, wordt de zachte vrouwelijkheid steeds meer getekend door het stoppelveld en bloed.¹

Dit is het machinetijdperk, en toch op een mysterieuze manier ook niet: het zijn akkers en tarwe. Of zijn de velden ook al een soort machine? Mensen lijken machineonderdelen, benen, kleding, armen en bewegende handen. Tess van de d'Urbervilles, een boerenmeisje uit een roman van 1891, lijkt een onderdeel te vormen van een reusachtige

machine, maar tegelijk is ze ook een menselijk individu, een illustratie van de geheimzinnige tegenstelling tussen zijn en schijnen.² Wanneer we deze tegenstelling zien, die mogelijk werd door de machinale toepassing van stoommachines en de wetten van Kant, moeten we onherroepelijk denken aan een veel, veel oudere machinatie die nog voortratelt. Een twaalfduizend jaar oude structuur, een structuur die zo echt lijkt dat we haar 'Natuur' noemen. Het traagste en misschien wel effectiefste massavernietigingswapen dat ooit werd bedacht.³

Wat is duistere ecologie?⁴ Het is ecologisch bewustzijn, duisterdeprimerend. En toch is ecologisch bewustzijn ook duistergeheimzinnig. En merkwaardig genoeg duister-zoet. Nihilisme staat tegenwoordig altijd op één. Meestal komen we niet verder dan het eerste duister, als we die moeite al nemen. In dit boek gaan we proberen die derde duisternis, de zoete, te bereiken, en daarvoor gaan we door de tweede, de geheimzinnige. Je hoeft niet bang te zijn.

Wat denkt duistere ecologie? *Ecognosis*, een raadsel. *Ecognosis* is als weten, maar eerder als laten weten. Het is zoiets als co-existeren. Het is als gewend raken aan iets vreemds, maar het is ook gewend raken aan vreemdheid die niet minder vreemd wordt door gewenning. *Ecognosis* is als een kennen dat zichzelf kent. Cirkelvormig kennen – een raar soort kennen, een *weird* kennen. Het Engelse woord *weird*, 'vreemd' of 'geheimzinnig', is afgeleid van het Oudnoordse *urth*, hetgeen 'verdraaid', 'in een lus'⁵ betekent. De Nornen verstrengelen het web van het lot met zichzelf. *Urðr* is een van de Nornen, de Noodlotsgodinnen.⁶ Het woord *weird* duidt dus op een oorzaak, op de reden waarom het lot zo verdraaid ingewikkeld is. Een minder bekende betekenis van het woord is 'lot' of 'magische kracht', en het werd daarom ook gebruikt voor wie die macht bezat, de Noodlots- of Schikgodinnen.⁷ In die zin is het woord *weird* dan weer verwant met het werkwoord *worth*, dat te maken heeft met 'gebeuren' of 'tot stand komen'.⁸

Weird: een verdraaiing, wending of cirkel, een verworping. Het gesprek nam een verkeerde wending. De melk werd zuur. Ze werd even draaierig. Het weer sloeg om. Datzelfde *weird* wordt ook gebruikt als

aanduiding voor wát er vervolgens ‘vreemd’ is.⁹ Die stormwolk ziet er vreemd uit. Zij doet vreemd. De melk ruikt vreemd. *Global weirding*.

Zo flikkert er in de term *weird* dus een vermoeden van een duistere tussenweg tussen causaliteit en de esthetische dimensie, tussen doen en verschijnen, een pad dat in de dominante westerse filosofie steeds is afgesloten en weggemoffeld. Wij zullen nu juist dat pad kiezen omdat het ons een uitweg biedt uit het machineachtige functioneren van Tess’ akker. Het probleem met schijnen is dat schijn nooit helemaal is wat het schijnt te zijn. *Duistere ecologie* zal stellen dat verschijning altijd vreemd is. En we onderscheiden nóg een tussenweg, een route tussen de term *weird* en de term *faerie*.¹⁰ Het Engelse woord *faerie*, ‘fee’, is afgeleid van een Latijns woord voor ‘noodlot’ en verwijst naar een ‘bovennatuurlijke’ magische verschijning zoals een illusie, maar ook naar een soort sfeer van het ‘onaardse’:

weird << *urth* (Oudnoords) = Norn = het (verdraaide) lot = *fatum* (Latijn) >> *fay* >> *faerie* >> *fee*

Hoewel in de tragedie, die standaard agriculturele vorm, vaak mensen verstrikt raken in het web van het lot, roepen woorden als *weird* en *faerie* het beeld op van een animistische wereld binnen het concept van het web van het lot zelf. Het is precies die duistere flikkering van de fee in verband met het lot die we in *Duistere ecologie* zullen proberen te benaderen. We zullen zien dat wij, Mesopotamiërs, de droomtijd nooit achter ons hebben gelaten. We hebben ons zo weinig bewogen dat zelfs toen we dachten te ontwaken, we gewoon meer gereedschappen hadden verzameld om te begrijpen dat dit feitelijk een lucide droom is, nog beter dan daarvoor.

Vreemde vreemdheid. Ecologisch bewustzijn is vreemd: het heeft een verdraaide, circulaire vorm. Uit het feit dat er geen limiet is aan de reikwijdte van ecologische zijnden (biosfeer, zonnestelsel), kunnen we afleiden dat alles zo’n circulaire vorm moet hebben. Ecologisch